

عوامل گشایش رزق و انواع آن از منظر حضرت علی علیه السلام

زهرا کاظمی^۱

چکیده

انسان به عنوان یکی از موجوداتی که بر روی کره خاکی زندگی می‌کند، دغدغه‌های زیادی در زندگی شخصی خود دارد، که همه برگرفته از وجود مادی وی است. از جمله این دغدغه‌ها رزق و روزی است. همچنین در روایات بسیاری درباره رزق و روزی سخن به میان رفته است. حضرت علی علیه السلام نیز نگاه ویژه‌ای به این مقوله داشته‌اند. با توجه به کلام حضرت علی علیه السلام رزق و روزی دو نوع است؛ روزی که تو آن را طلب می‌کنی و روزی که آن تو را طلب می‌کند. همچنین عوامل گشایش رزق و روزی از منظر حضرت علی علیه السلام شکرگزاری، پرهیزگاری، احسان و نیکی، صدقه، امانتداری، استغفار و اخلاق پسندیده می‌باشد. مقاله حاضر با هدف شناخت انواع رزق و عوامل گشایش آن از دیدگاه حضرت علی علیه السلام به صورت کتابخانه‌ای و از نوع توصیفی-تحلیلی بوده و مشخص گردید و به بیان عوامل گشایش رزق و انواع آن از منظر حضرت علی علیه السلام پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: امیرالمؤمنین، رزق و روزی، حضرت علی علیه السلام، گشایش رزق.

۱. طلبه سطح دو مدرسه علمیه فاطمیه اندان.

مقدمه

در طول تاریخ، تلاش برای کسب روزی و امرار معاش، از انگیزه‌های حائز اهمیت انسان بوده است که باعث بروز رقابت در میان انسان‌های یک جامعه شده است. رزق در زندگی از یک طرف مهمترین مسئله و از طرف دیگر، ساده‌ترین مسئله در زندگی است و همین امر است که اگر نظر افراد نسبت به رزق تصحیح نگردد، ممکن است طلب رزق، تمام زندگی‌شان را اشغال نماید و امری که باید برای هدفی بسیار بزرگ‌تر در کنار زندگی باشد، به عنوان هدف زندگی در نظر گرفته می‌شود. در این صورت، برای نجات از این پرتگاه، باید با دقت بیشتری جایگاه رزق در زندگی انسان شناخته شود.

در آیات قرآن و روایات معصومین، بسیار از رزق و روزی سخن به میان آمده است. حضرت علی علیه السلام نیز در نهج البلاغه فراوان از رزق و روزی و کاهش و افزایش آن، سخن به میان آورده است. با گذشت قرن‌ها، نهج البلاغه، به سبب ویژگی‌هایی که در شکل و محتوای آن است و سخنان نغز امام علی علیه السلام، نه تنها تازگی و جذابیت خویش را از دست نداده بلکه به طور چشمگیری افزایش یافته است. امیرالمؤمنین علیه السلام، به گشایش و افزایش رزق و روزی در سخنان و حکمت‌های خویش توجه خاصی داشته است و مواردی را بیان نموده است که گاهی باید با اندکی تفکر به معانی و ویژگی‌های آن دست یافت. بدین ترتیب، هدف از مقاله‌ی حاضر بررسی عوامل گشایش رزق و انواع آن از منظر حضرت علی علیه السلام است.

کسب روزی حلال و بهره‌مند شدن از آن، یکی از ابعاد زندگی انسان است. در قوانین و روایات دینی، راه‌هایی برای کسب رزق و روزی تعیین شده است که اگر خلاف آن انجام شود، جرم محسوب می‌گردد، به طوری که برای بهره‌مندی از رزق و روزی، نیز حدودی تعیین شده است. ائمه نیز به رزق و روزی و عوامل موثر در افزایش و کاهش روزی و همچنین به آثار حرام‌خواری اشاره نموده اند. بنابراین، در طول مقاله به این سؤال که عوامل گشایش رزق از دیدگاه حضرت علی علیه السلام چیست؟ پاسخ داده می‌شود. از آنجایی که مسئله رزق و روزی، از مسائل مطرح شده در آیات و روایات بیان شده از معصومین علیهم السلام است که به دلیل اهمیت ویژه و غیرقابل انکار آن در زندگی انسان و همچنین ضرورت بررسی این مبحث در زندگی فردی و اجتماعی انسان، با استعانت از خداوند سبحان، به بیان و شرح این موضوع پرداخته شده است و این اهمیت و ضرورت را به این سبب می‌توان در نظر گرفت که رزق یکی از نعمت‌های خداوند متعال است و به این خاطر است که انسان در زندگی روزانه خود برای به دست آوردن آن تلاش می‌کند. بنابراین

این موضوع از اهمیت بسزایی برخوردار است و باید با توجه به آیات قرآن و روایات معصومین به آن پراخته شود.

با توجه به بررسی‌های انجام شده، پژوهش‌های مختلفی در این زمینه انجام شده است که در ادامه به بیان برخی از آن‌ها پرداخته می‌شود.

شهریاری و سالاری (۱۳۹۴) در کتاب «آداب طلب رزق از منظر قرآن و روایات» به بررسی آداب طلب رزق از منظر قرآن و روایات پرداخته‌اند. همچنین، موانع دستیابی به رزق، اسباب دستیابی به رزق و جایگاه طلب رزق بیان و در پایان نیز راهکارهای طلب رزق بر مبنای آیات و روایات مطرح شده است.

طاهری بروجنی و قنبریان (۱۳۹۵) در کتابی با عنوان «رزق و روزی در دنیا، برزخ و آخرت» پیرامون رزق انسان و اقسام آن در سه بخش بحث می‌کنند. همچنین، ضمن بیان رزق مادی و معنوی، جداگانه به اقسام هر کدام می‌پردازد و آن‌ها را در فصل‌های متعدد بیان می‌نماید.

طاهری بروجنی (۱۳۹۸) در کتابی با عنوان «رزق و روزی: بررسی انواع رزق مادی و معنوی از منظر قرآن و روایات» به بیان جنبه‌های قرآنی و روایی رزق و روزی پرداخته است.

اخوان طبسی و همکاران (۱۴۰۱) پژوهشی تحت عنوان «معناشناسی تاریخی واژه رزق در قرآن کریم» انجام دادند. نویسندگان، نشان داده‌اند که رزق در دوران پیش حائز معنایی مادی بوده است که «خوراک»، «بهره و سهم»، «روزانه بودن» و «عطای به دیگری» مهم‌ترین مؤلفه‌های آن به شمار می‌رفته است.

مشایخی (۱۴۰۲)، پژوهشی با عنوان «رابطه رزق و توکل از دیدگاه قرآن و روایات» انجام داده است. در این بررسی به نتایجی دست یافته از جمله اینکه توکل باعث آرامش فرد در زندگی می‌شود و این عاملی است که فرد را وادار می‌کند طبق فرمان الهی برای بدست آوردن رزق مادی تلاش کند و به آنچه بدست می‌آورد قانع باشد. در این مقاله عوامل گشایش رزق باتکیه بر سخنان حضرت علی علیه‌السلام بیان می‌گردد.

در این مقاله در ابتدا به ابعاد مختلف رزق و روزی، سپس درباره عواملی که منجر به گشایش آن می‌شود، از دیدگاه حضرت علی علیه‌السلام، همچنین، حکمت‌هایی که در نهج‌البلاغه بیان شده است، پرداخته می‌شود، در نهایت به بیان نتیجه‌گیری کلی پرداخته می‌شود.

مفهوم رزق

نخستین معنایی که مفسران در حیطه لغوی و واژگانی برای رزق عنوان نموده‌اند، ناظر به بعد مادی رزق است که شامل دو معنای خوراک و غیرخوراک است. فراهیدی رزق را به معنای جیره‌ی سربازان عنوان کرده است که روزی یکبار به آن‌ها داده می‌شود.^۱ باتوجه به آیه «إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ ذُو الْقُوَّةِ الْمَتِينُ»^۲ رزق انسان‌ها برایشان مقدر شده و خواه برای به‌دست آوردن این رزق، تلاش بکنند، خواه تلاشی هم در این باره انجام ندهند، این رزق به آن‌ها خواهد رسید.^۳

در جای دیگر، رزق به معنای غیرخوراک آمده است. راغب اصفهانی در این باره بیان می‌کند: «از لباس و هر آنچه که انسان استعمال می‌کند به عنوان رزق تعیین کرده‌اند؛ چراکه همه این‌ها اعم از خوراکی و پوشیدنی، از زمین می‌رویند و خدا به واسطه آبی که از آسمان نازل می‌کند، این‌ها را خلق نموده است»^۴. همچنین، راغب اصفهانی معنایی مادی را نیز برا آن بیان کرده است، و آن مال و جاه است و با استناد به آیه «وَأَنْفَقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاهُمْ مِنْ قَبْلُ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ»^۵ مراد از رزق را انفاق کردن از مال و اعتبار بیان نموده است.^۶

با استناد به آیه «وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ رِزْقٍ فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ آيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ»^۷ از جمله دیگر معانی برای لغت رزق، باران است. در برخی از کتب تفسیری نیز رزق را به معنای خوراک در برخی دیگر به معنای غیرخوراک دانسته‌اند. با توجه به آیه «قَالَ لَا يَأْتِيَكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَأْتُكُمَا بَتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَلِكَمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ»^۸ روایت کرده‌اند که حضرت یوسف علیه‌السلام، دو نفری که در زندان بودند را از غذایی که قرار بود برای آن‌ها آورده شود، آگاه کرد و برای آن‌ها از کم و کیف غذا سخن گفت. در نهایت هم غذایی که یوسف علیه‌السلام پیش‌بینی کرده بود برای زندانیان آوردند.^۹

۱. فراهیدی، العین، جلد ۵، ص ۸۹.

۲. الذاریات، ۵۸.

۳. ازهری، تذهیب اللغة، ج ۸، ص ۳۲۵.

۴. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۵۱.

۵. المنافقون، ۱۰.

۶. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۵۱.

۷. الجاثیه، ۵.

۸. یوسف، ۳۷.

۹. زمخشری، الکشاف، جلد ۲، ص ۴۷۰.

از جمله معانی مادی رزق که به غیرخوراکی اشاره دارد، همسر، مال و هر چیزی است که انسان برای آسایش زندگی خویش به آن نیاز دارد. علامه طباطبایی، مطابق با آیه «وَاَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحْسَبُوا رِزْقَهُمْ لَا يَحْسَبُ...»^۱، چنین دیدگاهی را مطرح نموده است.^۲ همچنین مفسران گفته‌اند که رزق در این آیه امور دنیوی را شامل می‌شود.^۳

همچنین با توجه به آیات «وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ»^۴ و «وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ»^۵، از رزق در امور معنوی نیز سخن به میان رفته است و رزق را متعلق به مرحله دوم خلقت انسان دانسته‌اند که موجب ادامه حیات می‌شود. خدا اشیاء را با دو ساحت جسمانی و روحانی خلق نموده است و بر اساس فطرتی که موجودات دارند، رزق به آن‌ها تعلق گرفته است. مراد از رزق معنوی، هدایت تکوینی است که سبب پیشرفت موجودات و سوق دادن آن‌ها به سمت کمال می‌شود.^۶

رزق در بسیاری از آیات قرآن در معنای مادی و به طور مشخص درباره خوراک و معیشت روزانه به کار رفته است. به هر حال، درباره برخی از آیات میان مفسران اختلاف نظر وجود دارد. به طوری که در برخی از تفاسیر، معنای رزق توسعه داده شده و در معنای غیرمادی یا اعم از معنای مادی و غیرمادی تلقی شده است.^۷

رزق و روزی از منظر حضرت علی (علیه السلام)

از دیدگاه حضرت علی علیه السلام «رزق» یک معنای معروف دارد؛ ولی از موارد استعمال آن عطا و بخشش هم بیان شده است. رزق در ابتدا تنها به خوردنی‌ها گفته می‌شود؛ سپس در معنای آن بسط گردیده و دربرگیرنده همه‌ی چیزهایی است که به آدمی عرضه می‌شود و انسان از آن‌ها بهره‌مند می‌گردد، از جمله آن می‌توان به مال، جاه، علم، نبوت و... اشاره نمود.

۱. الطلاق، ۳.

۲. طباطبایی، تفسیر المیزان، ج ۱۹، ص ۳۱۴.

۳. قمی، تفسیر القمی، ج ۲، ص ۳۵۷.

۴. الحج، ۵۸.

۵. آل عمران، ۱۶۹.

۶. مصطفوی، التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۱۲۴.

۷. اخوان طبسی و همکاران، معنانشناسی تاریخی واژه رزق در قرآن کریم.

پرهیزگاری و دوری از گناه، نیز یکی از عوامل وسعت دهنده و گشاینده رزق و روزی است. گناه در برابر تقوا، باعث کاهش روزی می‌شود. باتوجه به آیه «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالأَرْضِ وَلَٰكِن كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُم بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ»^۱، تقوا معیاری برای افزایش نعمت و روزی برای بندگان است.

۳. احسان و نیکی

اسلام در مقابل احسان و نیکی به دیگران، پاداش‌های گوناگونی را برای فرد محسن در نظر گرفته که یکی از آنها، افزایش رزق و بهره‌مندی از مواهب الهی است. امام علی علیه‌السلام فرموده است: «كُلُّ نِعْمَةٍ أُنِيلَ مِنْهَا الْمَعْرُوفُ فَإِنَّهَا مَأْمُونُ السَّلْبِ مُحْصَنَةٌ مِنَ الْغَيْرِ»^۲: «هر نعمتی که به سبب احسان به دیگران می‌رسد، از تغییرات و نابودی ایمن است».

مردی در بنی‌اسرائیل در خواب دید فردی به او گفت: نیمی از عمر تو در وسعت و نیم دیگر در عسرت است. اکنون انتخاب کن کدام اول باشد. مرد گفت: من شریکی در زندگی دارم که باید با او مشورت کنم. وقتی مسئله را به همسرش گفت، همسرش به او گفت نیم اول را انتخاب کن. مرد این کار را کرد و دنیا به او روی آورد. هر گاه نعمتی به او می‌رسید، همسرش به او می‌گفت: به فلان خویشاوند نیازمندت کمک کن! فلان همسایه نیازمند است، دست او را بگیر. بدین سان هر نعمتی که به او می‌رسید، به نیازمندان کمک می‌کرد و شکر نعمت را به جای می‌آورد. وقتی نصف دوم عمرش رسید، همان مرد را در خواب دید که به او گفت: به درستی که خداوند از کار تو سپاسگزاری نمود و تو در تمام عمرت مثل گذشته خواهی بود.

۴. صدقه

امام علی علیه‌السلام در نهج البلاغه، رابطه تنگاتنگی بین صدقات و فزونی رزق و روزی بیان فرموده است. این معنا در روایات دیگر نیز با عبارات متفاوتی آمده است از جمله در حکمت ۲۵۸ خواهد آمد که امام علیه‌السلام می‌فرماید: «إِذَا أُمْلَقْتُمْ فَتَاجِرُوا اللَّهَ بِالصَّدَقَةِ»^۳، هر زمان فقیر و نیازمند شدید با دادن صدقه با خداوند معامله کنید».

۱. اعراف، ۹۶.

۲. غررالحکم و دررالحکم، جلد ۱، ص ۵۱۰.

۳. نهج البلاغه، کلمات قصار، ۲۵۸.

با استناد به آیه «مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ»^۱، صدقه هرچند اندک باشد خدای تعالی وعده افزایش آن را داده است.

۵. امانتداری

انسان امانتدار در جامعه، از جایگاه والایی برخوردار است؛ همه او را دوست دارند، به او احترام می‌گذارند و در کارها با او مشارکت می‌کنند؛ چراکه هیچ‌گاه به مال و ناموس دیگران نخواهد کرد. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «اداء الامانه مفتاح الرزق؛ امانتداری کلید روزی است»^۳. و نیز می‌فرماید: «و الامانه تجر الرزق و الخيانة تجر الفقر؛ امانتداری روزی به دنبال دارد و خیانت مایه فقر و تنگدستی است»^۴.

۶. استغفار

امام علی علیه السلام می‌فرماید: و خداوند استغفار (آمرزش خواستن) را سبب فراوانی روزی قرار داده است.^۵ مطابق با روایات دیگر انسان با گناهای که مرتکب می‌شود از روزی محروم می‌گردد و تنها با استغفار و توبه می‌تواند از این بند آزاد گردد. امیرالمومنین علیه السلام درباره اهمیت استغفار و اثرگذاری آن می‌فرمایند: «أَلَا سَتَغْفَارُ يَزِيدُ فِي الرِّزْقِ» استغفار روزی را زیاد می‌کند.^۶ خداوند عزوجل مسیری را باز کرده و بهانه‌ای برای تحریک بندگان به سوی خویش در جلوی راه آن‌ها قرار داده است، مسیری که نتیجه ورود به آن، خاصیت‌ها و ثمرات الهی است؛ از جمله آمرزش گناهان و افزایش رزق و روزی و برکت در زندگی. پس می‌توان گفت خداوند با قرار دادن این باب، منت بزرگی بر انسان‌ها نهاده است.

۷. اخلاق پسندیده

۱. کیست آنکس که بخداوند وام دهد وام نیکوئی (یعنی از مال خود را در راه خدا خرج و انفاق کند) تا خدا آن را برای او زیاد کند.

۲. حدید، آیه ۱۱.

۳. شرح نهج البلاغه: ۲۰/۳۱۸ ج ۶۵۰.

۴. تحف العقول: ۲۵۵.

۵. نهج البلاغه، خطبه‌ها ۱۴۳.

۶. الخصال، ج ۲، ص ۵۰۵.

در میان اعمالی که باعث خشنودی خداوند و گشایش رزق و روزی می‌شود، حسن خلق و خوش رفتاری است. حضرت علی^{علیه السلام} درباره اخلاق پسندیده و رابطه آن با رزق و روزی فرموده‌اند: «فِي سَعَةِ الْإِخْلَاقِ كُنُوزُ الرِّزْقِ؛ اكْسِرْ رَوْزِيْ فِيْ خَوْشِ إِخْلَاقِيْ اسْت.»^۱ ایشان در فرازی دیگر می‌فرمایند: «بِحُسْنِ الْأَخْلَاقِ تُدْرُ الْأَرْزَاقُ؛ با اخلاق نیکو، رزق‌ها، افزایش می‌یابد.»^۲

این مورد نیز همچون امانتداری سبب دوستی مردم شده و رغبت در معامله را با یکدیگر افزایش می‌دهد.

نتیجه‌گیری

بخش عظیمی از روزی انسان با تلاش و کوشش حاصل می‌شود؛ اما بخش دیگر آن، شامل روزی‌های ناخواسته است که خودبه‌خود به سمت انسان روانه می‌شوند و این روزی‌ها با تلاش انسان سروکاری ندارد. تقدیر الهی در بسیاری از موارد با تدبیر انسان هماهنگ می‌شود؛ بدین معنی است که خداوند جایی مقدر نکرده است که کسی که تلاش کند سهم بیشتر و کسی که تلاش نکند و تنبلی کند، سهم کمتری از نعمت‌های الهی دریافت می‌کند. همچنین استعداد جسمانی و فکری همه انسان‌ها یکسان نیست و این مسئله سبب می‌شود که رزق و روزی انسان متفاوت باشد. در آیات، روایات و احادیث درباره‌ی رزق و روزی، انواع آن، عواملی که باعث افزایش و کاهش آن می‌شود سخن به میان آمده است.

حضرت علی^{علیه السلام} نیز درباره رزق و روزی در کتب مختلف از جمله نهج‌البلاغه سخن به میان آورده است. با توجه به کلام حضرت علی^{علیه السلام}، رزق و روزی دو نوع است؛ روزی که تو آن را طلب می‌کنی و روزی که آن تو را طلب می‌کند. پس اگر تو به طرف آن نروی، آن به نزد تو خواهد آمد، پس غم و غصه یکساله خود را بر روزت اضافه مکن. روزی هر روز، برای همان روز تو کافی است. پس اگر آن یکسال جزء عمر تو باشد.

همچنین، با توجه به دیدگاه و سخنان امیرالمومنین^{علیه السلام}، عوامل گشایش رزق به چند دسته تقسیم‌بندی شده است از جمله: شکرگزاری، پرهیزگاری، احسان و نیکی، صدقه، امانتداری،

۱. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه: ۲۰/۳۳۹، ح ۸۸۴.

۲. عیون الحکم و المواعظ، ج ۱، ص ۱۸۸.

استغفار، اخلاق پسندیده و ... که در پژوهش حاضر به توضیح مختصری در مورد هر یک و بیان کلام حضرت علی^{علیه السلام} در آن مورد پرداخته شده است.

منابع

- قرآن کریم.
- نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.
- ۱. ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، ج ۲۰، ح ۸۸۴، ترجمه غلامرضا لایقی، چاپ چهارم، تهران، انتشارات کتاب نیستان، ۱۴۰۱ ه.ق.
- ۲. اخوان طبسی، محمدحسین؛ اوحدی، مرتضی؛ شجاعی، حسین، معنانشناسی تاریخی واژه رزق در قرآن کریم مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، زمستان، سال ۲۸، شماره ۷۳، ۱۴۰۱.
- ۳. ازهری، محمد ابن احمد، تهذیب اللغة، ج ۸، بیروت: دارلکتب الاسلامیه، ۱۴۲۱ ق.
- ۴. تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد، غررالحکم و دررالکلم، قم: دارالحديث، ۱۳۹۵.
- ۵. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، لبنان: دارالشامیه، ۱۴۱۲ ق.
- ۶. زمخشری، محمود بن عمر، الکشاف، ج ۲، تهران: ققنوس، ۱۴۰۷ ق.
- ۷. شهریار، وحیده؛ سالاری، اسلام، آداب طلب رزق از منظر قرآن و روایات، تهران: ابتکار دانش، ۱۳۹۴.
- ۸. شیخ صدوق، ابن بابویه، الخصال، قم: نسیم کوثر، ۱۳۸۲.
- ۹. طاهری بروجنی، مرتضی، رزق و روزی: بررسی انواع رزق مادی و معنوی از منظر قرآن و روایات، تهران: درخت زندگی، ۱۳۹۸.
- ۱۰. طاهری بروجنی، مرتضی؛ قنبریان، علی، رزق و روزی در دنیا، برزخ و آخرت، تهران: صبا، ۱۳۹۵.
- ۱۱. طباطبایی، سیدمحمدحسین، تفسیر المیزان، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۶۳.
- ۱۲. غفاری، علی اکبر، تحف العقول، قم: موسسه نشر اسلامی، ۱۳۸۹.
- ۱۳. فراهیدی، خلیل ابن احمد، العین، ج ۵، قم: منشورات الهجره، ۱۴۰۹ ق.

۱۴. قمی، علی ابن ابراهیم، تفسیر القمی، ج ۲، بی جا: دارالکتاب، ۱۳۶۳.
۱۵. لیشی واسطی، الدین ابی الحسن علی، عیون الحکم و المواعظ، ترجمه حسین حسینی بیرجندی، قم: دارالحديث، ۱۳۷۷.
۱۶. مصطفوی، حسن، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۴۲۶.
۱۷. مفید، محمدبن محمد، الإرشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، قم: انتشارات کنگره جهانی شیخ مفید، ۱۴۱۳.
۱۸. هادوی‌نیا، اصغر، جایگاه اقتصادی سنت رزق، مکاتبه و اندیشه، بهار، شماره ۳۸، ۱۳۹۰.
۱۹. مشایخی، زهیرا، رابطه رزق و توکل از دیدگاه قرآن و روایات، پژوهش‌های نوین در آموزه‌های قرآن و سنت، بهار و تابستان، شماره ۱۱، ۱۴۰۲.